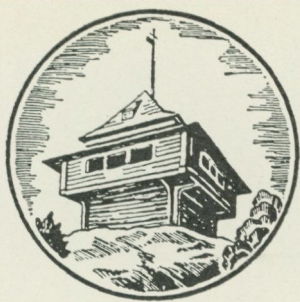

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1950**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1950

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en ölkanna av fajans, ungefär 24 cm hög och tillverkad vid Rörstrand i början av 1800-talet. En dylik pjäs kunde — liksom dess engelska förebilder, de s. k. Toby jugs — mycket väl vara en sjömansgåva, "a sailor's gift" av det slag som närmare behandlas på sid. 25. (Nordiska museet inv.-nr 115,750.)

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1950

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

CHRISTIAN HAMMERS SKISSBÖCKER

av Bengt Bengtsson

I Skansens guldsmedsverkstad, på mästarens skrivbord, ligga två böcker med ritningar och skisser till smycken. Böckerna ha tillhört hovjuveleraren Christian Hammer, det vid sidan av Gustaf Möllenberg största namnet bland Stockholms guldsmeder vid 1800-talets mitt. Möllenberg var den främste och mest produktive silversmeden, men rörande smycken hade han en stark medtävlare i Hammer. I guldsmedsverkstaden, där Möllenburgs namn eljest dominerar, erinra dessa skissböcker om den rika smyckeproduktionen vid 1800-talets mitt, och deras talrika mönsterritningar och skisser ge ett fylligt vittnesbörd om den tidigare ägarens kvalifikationer som konsthantverkare.

Det dyrbara materialet i guldsmyckena är — tvärtemot vad man skulle vänta sig — ett hot mot deras bevarande. Smycken äro underkastade modets växlingar i lika hög grad som andra detaljer i damernas dräkt, men man lägger i allmänhet inte undan dem, när de kommit ur modet, utan man låter göra om dem efter de nya lagarna. Beståndet av äldre, dyrbara smycken är på detta sätt synnerligen begränsat och följaktligen ökas i hög grad värdet av bevarade avbildningar och ritningar.

Guldsmedsritningar äro relativt sällsynta, framför allt sådana ritningar som utförts av hantverkaren själv såsom förslag till kunderna eller förlaga för arbetet eller bådadera. Den kända guldsmedsfamiljen Vougt i Kristianstad har efterlämnat ett par skissböcker, där minst tre generationer ha satt spår i form av övnings- och arbetsritningar, de senare till såväl enkla som

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

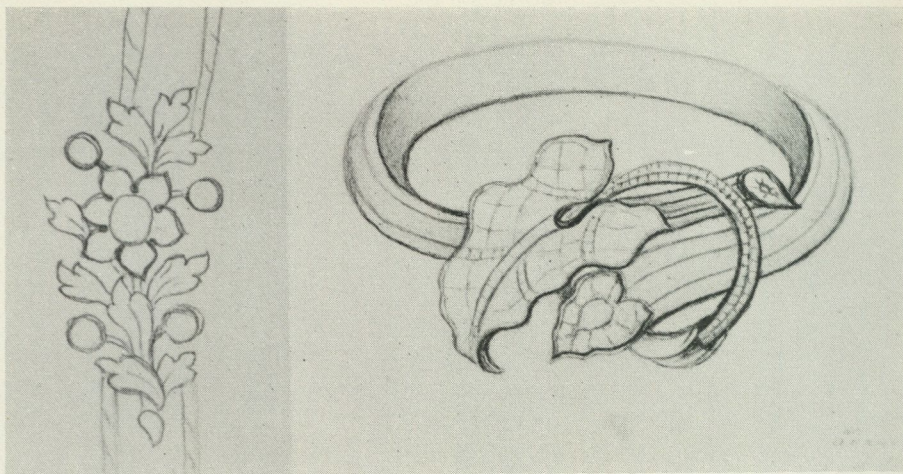
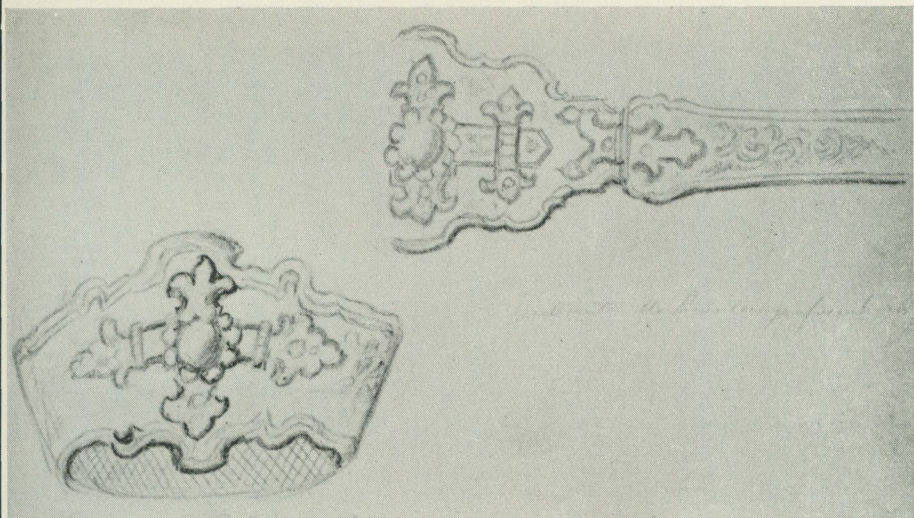

Bild 1. Skisser till armband åt Jenny Lind, ritade den 12 juni 1850.

mera påkostade ting. Bl. a. finnas många teckningar till graverade mönster. Från 1800-talet äro åtskilliga arbetsritningar bevarade, bl. a. från den Möllenborgska firman. När guldmederna under 1800-talets senare hälft alltmera arbetade efter förlagor, som ritats av konstnärer, får givetvis ritningen en helt annan betydelse än förut. "Dessinatören" har gjort sin entré, och hantverkaren är inte längre den främst ansvarige för sina egna händers arbete.

Denna utveckling berör nästan uteslutande de större och tunggivande verkstäderna, men samtidigt måste man komma ihåg, att dessa växte ut till en omfattning utan tidigare motsvarighet. Möllenborgs verkstad sysselsatte 1850 ett fyrtiotal arbetare, som försågo en god del av den svenska marknaden med silver. Landsortens guldsmeder saknade nu skråväsendets stöd vid utbildningen, och kvalitén på deras arbeten sjönk. De förvandlades så småningom till återförsäljare och reparatörer.

De få toppfigurerna inom yrket voro inte endast hantverkare utan även framstående affärsmän, och deras framgångar bottna

*Bild 2. Skisser till armband åt Jenny Lind,
ritade den 12 juni 1850.*

till största delen i förmågan att utnyttja den labilitet på arbetsmarknaden, som blev en följd av näringsfrihetsförordningarna. Gustaf Möllénborgs utbildning och etablerande ägde rum under skräföörordningarnas beskärm och enligt urgammal tradition. Christian Hammer representerar en ny typ av hantverkare; han var företagaren och affärsmannen. Hans begåvning låg otvivelaktigt även åt det konstnärliga hållet, men hans merkantila och tekniska utbildning är dock utslagsgivande för hans framgångar som juvelerare.

Christian Hammer föddes år 1818 på Storhamars gård i Hamar i Norge. Hans far var bonden Måns Andreas Hammer. Om Christian i vanlig ordning kom i lära hos någon guldsmed, därom ge källorna ingen upplysning, däremot var han vid 1830-talets mitt elev vid Tekniska skolan i Kristiania. År 1837 kom han till Köpenhamn och inskrevs vid Polyteknisk Læreanstalt, som då förestods av ingen mindre än Hans Christian Ørsted. Hammars begåvning väckte den mäktige mannens intresse, och

yngligen fick genom sin beskyddare en rad förmåner. Han fick fritt åtnjuta universitetets och Konstakademiens undervisning och som studenternas jämlike bedriva studier på universitetsbiblioteket. Sina praktiska färdigheter övade och fullkomnade han på Metallarbetareinstitutet.

År 1840 var Hammer mogen för studier i Paris, smyketillverkningens högborg. Han studerade där bl. a. i Industrimuseet och hade även här en mäktig gynnare, statistikern och matematikern Charles Dupin. Antagligen hade han Ørsted att tacka för denna värdefulla förbindelse. Efter en treårig vistelse i Paris, varunder han synes ha delat sin tid mellan konstnärliga och tekniska studier, blev han resande för parisiska juvelerarfirmer och besökte i denna egenskap bl. a. Sverige. Vi veta ännu inte, vad som föranledde honom att slå sig ned i Stockholm, om det inte helt enkelt var att han insåg vilka stora möjligheter denna stad erbjöd.

Den 23 februari 1846 förklarades Christian Hammer för mästare i Stockholms guldsmedsämbe. Hans mästestycke är inte nämnt i protokollet, varför vi inte veta, om han redan nu siktat på juvelarbeten som specialitet. Hans verksamhet innefattade enligt Myntverkets kontrollprotokoll såväl silver- som guld- och juvelarbeten.

Hammer hade en ovanligt fin näsa för affärer och fick snart en rangplats bland huvudstadens juvelerare, men sin förmögenhet skapade han framför allt genom fastighetsspekulationer. Hans antikvariska intressen slog ut i full blom, när han väl skapat det ekonomiska underlaget härför. Hans bibliotek och privata museum rymde fantastiska mängder av skatter, och när han efter misslyckade försök att erbjuda sitt museum till staten beslöt sälja dess samlingar, ansågs Sverige allt för obetydligt för att en verkligt köpstark publik skulle tänkas bevista auktionerna, varför dessa förlades till Köln 1892. Hans bibliotek skingrades först efter hans död.

Hammer dog 1905 och efterlämnade en stor förmögenhet. Enbart hans fastigheter i Stockholm voro taxerade till 970 000 kronor, en stor summa efter den tidens låga taxeringsnormer.

Hans samlingar, hans teater ("Hammerska ladan") och hans

Bild 3. Örhängen, signerad skiss av Christian Hammer.

förmögenhet ha för eftervärlden ställt hans egentliga yrke i skymundan. Åtskilliga bevarade smycken vittna dock om hans duglighet, och om vi bläddra i de två bevarade mönsterböckerna, få vi verklig respekt för hans tekniska och konstnärliga kunnande.

Den första boken är en mycket liten volym, 12 × 18 cm till formatet. Hammers firmastämpel pryder försättsbladet, och hans namn förekommer på åtskilliga ställen i boken som signatur på egenhändiga teckningar. Att döma av dessa var Hammer en skicklig tecknare med stor uppfinningsförmåga och säker känsla för material och teknik. Han tecknar vanligen med blyerts, någon gång med tusch och akvarellfärger, särskilt vid emaljarbeten. Teckningarna äro ofta försedda med små anteckningar, vars handstil kan identifieras som Hammers tack vare smärre stavfel, som hänföra sig till hans norska härstamning ("mykke" i stället för "mycket"), och någon gång rent

norska ord såsom "hul" (= ihålig). Men åtskilliga andra tecknare finnas representerade. Många lösa lappar med skisser ha klistrats in, och vissa anteckningar på tyska kunna tyda på att Hammer haft en tysk tecknare anställd.

På några av bladen, där synnerligen vackra smycken tecknats i blyerts, står med mikroskopisk stil skrivet: "Ritat hos Jenny Lind den 12 juni 1850", bild 1 och 2. Den världsberömda sångerskan befann sig då i Stockholm sedan den 12 maj. Hon hade vistats i England och Tyskland sedan våren 1848 och var på ett kort besök hemma i Sverige före sin resa till Amerika. Redan den 27 juni lämnade hon Stockholm.

Jenny Linds beställning — om det nu var en sådan — gällde några armband. Två av dem äro komponerade i den romantiska stil, som kännetecknas av naturalistiska växtformer, bild 1. Det ena har ett blad, byggt av briljanter men med ådror av rubiner, medan det andra synes vara helt arbetat i guld, men med några pärlor uppträdda som bär ibland blommor och blad. Ett tredje armbandsförslag, som utförts i två alternativ, uppvisar en egendomlig blandning av rokoko och renässanselement, bild 2. Det centrala i dekorationen är briljantprydda "beslag" i blå emalj, formade efter renässansens järnbeslag. Guldets släta ytor äro överströdda med graverade ornament i rik nyrokoko.

Den lilla boken ger en synnerligen fyllig bild av den rika fantasi, eleganta stil och konstnärliga förmåga, som utmärkte Christian Hammer. Den tycks ha använts endast under 1850-talet. Bokens första del domineras av den förut nämnda växtornamentiken, som i buketter och rankor tilläts blomstra i full prakt med hjälp av guldfärgning, emalj, rubiner och smaragder, bild 3. Längre fram, vid årtiondets mitt, trängde den karaktéristiska bandornamentiken så småningom igenom, bild 4. Nu tecknar Hammer sina smycken i en strängare, mera geometrisk stil, där de breda banden ringla sig i mjuka men behärskade kurvor.

I själva verket bottnar även denna stil i ett slags naturalism. Det är läderremmars och vävda snoddars karaktéristiska rytmik i kurvor och vågor, som eftergjorts i ädel metall. Söljorna äro ofta med, men lika ofta omgjorda till abstrakta ornament.

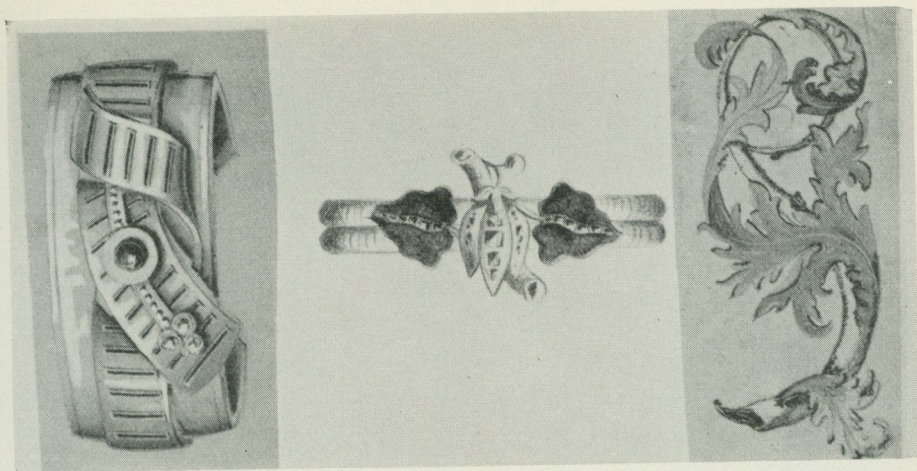

Bild 4. Armband i 1860-talets "remstil" och naturalistiska växtornament. Blad i Hammers mindre skissbok.

Broschen börjar nu bli en av de dominerande smyckeformerna. Romantikens naturalistiska blad och blommor förekomma fortfarande, men ganska sparsamt och oftast i förbindelse med de så karakteristiska, ringlande banden. Det är svårt att bestämt datera de enskilda teckningarna, då de inklistrats ganska planlöst, men det ser ut, som om hela 50-talet vore representerat.

Den större av de båda böckerna mäter 18×24 cm och innehåller inemot 100 blad, varav 70 äro försedda med teckningar. Dessa äro utförda med blyerts på det förstklassiga ritpapperet. Man kan tidfästa bokens användning genom tre data. Papperet i boken är enligt vattenstämpeln tillverkat 1857. Vidare står på pärmens insida skrivet 30/9 1862, och på det första blanka bladet efter teckningarna står likaså i blyerts WK 28.8.89. Våga vi lita på dessa siffror, skulle alltså boken ha varit i bruk i 27 år.

Teckningarna omfatta mest smycken. De första fem bladen upptaga guldbroscher i den bandteknik, som var på modet under 1850-talet och 1860-talets början, bild 5. Det är en mycket

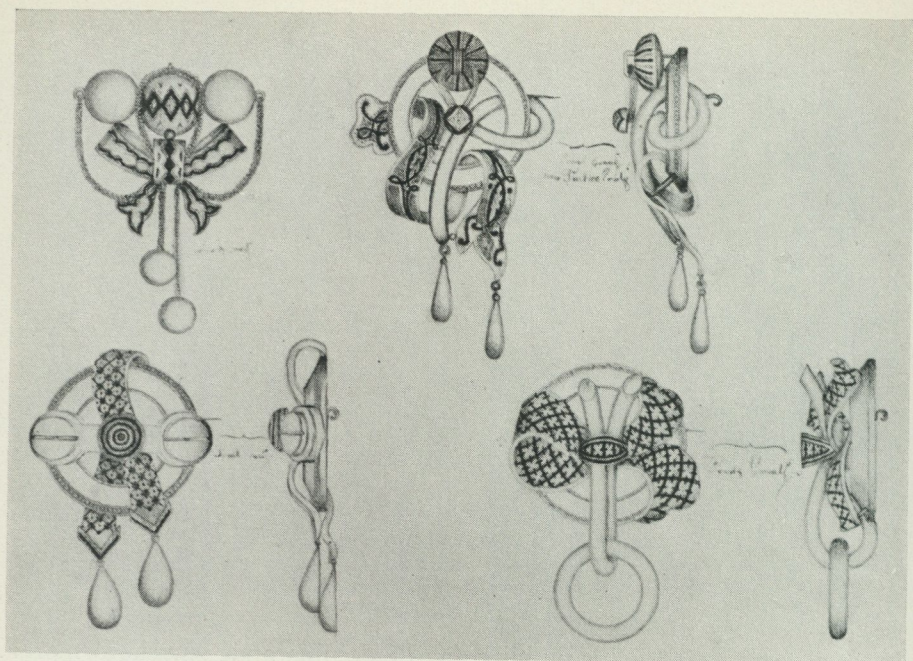

Bild 5. Skisser till broscher, 1860-talet. I den större skissboken.

säker hand, som fört pennan, och detaljerna äro noggrant utritade. Varje föremål ses från minst två håll, och med mycket fin stil tillfogas uppgifter om emaljfärg, stenar, färgning etc. Brosch och örhängen avses ofta bilda garnityr. Breda armband i guld och emalj förekomma också. Ett mycket vackert garnityr av armband, brosch och örhängen i guld, svart emalj och briljanter (varav 65 enbart på broschen) tillhör det dyrbaraste i boken, bild 6. Ibland brytes den i denna skissbok något enahanda "bandstilen" av naturalistiskt gjorda blombuketter i guld, emalj och briljanter. En bukett av silver med 154 större och mindre briljanter är inte bara dyrbar, utan även synnerligen vackert tecknad.

Framemot 1870 utbytas de svängda och ringlande guldbanden emot en stelare, mera rätlinjig och ytbetonad stil. Cirkelformade

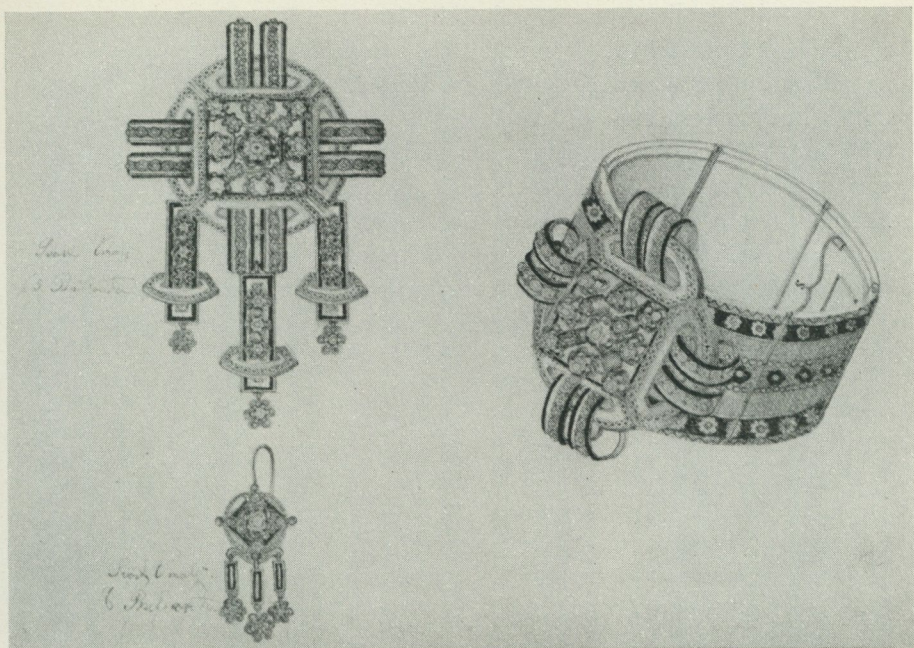

Bild 6. Garnityr, bestående av armband, brosch och örhängen, prytt med briljanter och svart emalj. I den större skissboken.

broscher med omväxlande blanka och matta guldytor och dekorerade med geometriska figurer i emalj bli nu vanliga. Det är en sorts nyklassicism, som gör sig gällande, även om förebilderna mera synas hämtade från Louis XVI än från antiken. 1870-talets så svårtydda stilflora blomstrar i mångfaldig yppighet. Man märker en gradvis övergång till en mera av renässans-element påverkad dekorationsstil. Kartuscher av rikt varierad form samt heraldiska motiv förekomma nu allt ymnigare. Vapensköldar med namnchiffer, riddarhjälmars och hillebards i briljanter pryda broscher och armband, och nu möter oss i boken en teckning till ett Oskar II:s namnchiffer, nästan symboliskt för 1880-talets stil.

En av bokens sista skisser visar kronsprinsparet Gustafs och

Viktorias initialer, krönta av en furstlig krona och synbarligen utgörande dekoration till ett armband. Över huvud taget framgår tydligt av dessa och liknande teckningar, att Hammer var kunglig hovjuvelerare.

Det ser inte ut som om Hammer själv skulle ha lagt hand vid någon teckning i denna bok. Antingen har någon till hans verkstad knuten tecknare använt den, eller har boken i sitt nuvarande skick kommit i hans ägo från någon annan juvelerare. Först när någon av teckningarna kan identifieras i ett verkligt smycke, tillverkat efter teckningen, kommer klarhet att vinnas i denna fråga.